

Els capdavaners espanyols de la geografia física*

Vicenç M. Rosselló i Verger
*Departament de Geografia
Universitat de València*

Per una qüestió de delicadesa i per tal d'evitar susceptibilitats en negatiu i en positiu, parlaré com menys millor de personatges vivents i menys encara presents que no sempre podem considerar amb una justa i adequada perspectiva.

Al·legat contra les «àrees»

És clar que parlaré sobretot de geografia física, però seria inconseqüent amb la meua manera de pensar si no em pronunciava sobre un afer al que atribueixo una quota considerable de responsabilitat en la davallada actual de la nostra geografia, l'acadèmica, la universitària..., si és que n'hi ha d'altra. L'organització de les nostres disciplines s'ha distribuït —sovint amb un «equitatiu» 33,3 % per a cadascuna— en tres «àrees de coneixement»: Geografia física, Geografia humana i Anàlisi geogràfica regional. L'adscripció personal a una àrea sembla que inclou un compromís (almenys quant a l'avaluació de la recerca i l'assignació de disciplines) de dedicar-se al grup de matèries que més o menys oficialment engloba, tant si hom ha elegit lliurement la incardinació com si li ha vingut per una via imposada.

* Versió lliure de la intervenció en l'*Acto de homenaje colectivo a los geógrafos físicos españoles*, celebrat el 6 de juliol del 2001 a l'ajuntament de la Seu d'Urgell, dins el quadre de les *XVI Jornadas de Geografía Física (AGE)*.

Fet i fet, l'Anàlisi geogràfica regional, que va ser creada com un nínxol on poguessin encabir-se aquells professionals que no volien trencar ni amb la geografia física ni amb la geografia humana, ha esdevingut tota una altra cosa. No tracto de discutir el concepte ni les possibilitats de la geografia regional, ni tampoc de l'anàlisi geogràfica; només vull constatar que no ha acomplert el paper que esperàvem i més d'un cop —anava a escriure sovint— ha servit d'escaleta o trampolí per a grimpadors i saltimbanquis o per a dominar el panorama funcional des d'una posició còmoda.

Opino que són majoria (més del 66,6 %!) els geògrafs que aprovarien la tornada a la clàssica —i arbitrària, també, no em reca de dir-ho— divisió geografia física/geografia humana, que té algun paral·lelisme amb la dicotomia «ciències»/«lletres» o, fins i tot, amb «ciències dures»/«ciències toves». Som més d'un els geògrafs físics que ens trobaríem adesiara més còmodes en una facultat de ciències. Ara, això no és tot: trencar diversos ancoratges amb les ciències humanes per a potenciar les de la terra fóra nefast. Vaig més enllà: crec que caldria tornar a la unitat de la geografia, és a dir, reunificar les àrees en una tota sola. S'aproxima un temps de reflexió: les nostres aules van buidant-se i les «vocacions» geogràfiques apoquint-se.

El món va d'una altra manera, ja ho sabem. L'especialització s'imposa arreu, almenys a la pràctica i tots hem passat o passem per una etapa en què hem assumit una o diverses especialitats a fi de poder-hi aprofundir. Altrament mantenir-se al dia, travessar la muralla de paper de revistes i monografies esdevé una missió impossible. Vetaquí un *impasse*: si no ens decidim per una disciplina o subdisciplina, no podem aprofundir, estar a l'avantguarda; si polaritzem tant els nostres interessos, deixem de ser geògrafs.

No és aquesta l'única dicotomia geogràfica. N'hi ha una gairebé germinal: regional/general. Són dos enfocaments necessaris, un dels quals implica l'altre; és a dir, no podem fer geografia general sense els materials de la regional. L'aproximació regional és més descriptiva, la general més raonada; però, no caiguen al parany, no es tracta de qüestions d'abast territorial més o menys ampli o nacionalitari: és qüestió de posició mental. Al capdavall la geografia és —o hauria de ser— integradora i, si em passeu el mot, «totalitària».

Els precursors

Com que la vida de la geografia científica i menys encara de la geografia física no és gaire llarga —un segle i mig, com a molt—, no cal retrocedir del·là del segle XX. La geografia abans de 1900, estava adscrita a les facultats de ciències, per això no té res d'estrany que la Geografia física fóra una assignatura «geològica», cosa que vol dir que els seus ensenyants eren més naturalistes que geògrafs.

Encasellar els estudiosos oficials o particulars en compartiments sempre és arbitrari, cosa que no m'eximirà d'assajar-ho. Una «escola espanyola», l'hauríem de personalitzar en Eduardo Hernández Pacheco (1872-1965) que va aglu-

tinant la recerca geomorfològica (aleshores no es deia així) en torn de la Junta de Ampliación de Estudios i el Museo Nacional de Ciencias Naturales i va arribar a presidir —amb tot el dret— la «Comissió de terrasses» de la Unió Geogràfica Internacional abans de la guerra civil dels tres anys. Tal volta la seva publicació més significativa al nostre camp va ser *Fisiografía del solar hispano* (1955), però la seva producció fou nombrosa i es demostrà particularment «geogràfic» en la morfologia fluvial i en estudiar la seva Extremadura. Alguns dels seus deixebles, singularment el seu fill Francisco Hernández-Pacheco, contribuïren a un enfocament de la geologia del que no fou aliè el professor d'institut i més tard d'universitat, Lluís Solé. Un col·lega que inicià, sota el mateix mestratge i el patronatge de la Junta, treballs de geomorfologia litoral i fluvials (entre 1926 i 1929) fou Pedro Aranegui que l'any 1936 publicaria una *Geografía y Geología del País Vasco*. Per una altre cantó i sense cap relació acadèmica amb els anteriors, Emili Huguet i Serratacó (1871-1951), dit del Villar, un veritable franc-tirador, treballava en una ciència molt propera a la geografia física que va batejar com a *Geo-edafología* (1925 i 1950), acabada de confegir a Rabat amb una visió molt avançada del món mediterrani. Havia començat com a seguidor de l'antropogeografia de Ratzel amb el llibre *Geografía general* (1907).

El buc més voluminós d'autors espanyols d'aquesta primera època, els podem encabir dins el patronatge de la Junta de Ampliación de Estudios, però algun crític n'ha observat una elevada devoció germanòfila (més científica que ideològica) que faria parlar d'«escola alemanya». Hi podríem incloure per a començar el capellà alemany Hugo Obermaier que introduí el 1905 l'estudi científic del glaciariisme i, establert a Espanya el 1914, treballà en aquesta especialitat, tot sol o en col·laboració fins al 1926; tanmateix és més conegut per la seva obra de 1925 titulada *El hombre fósil*. La majoria del grup són geòlegs formats entre els anys 1910 i 1930 i n'acudiren un bon grapat al congrés de Würzburg (1942) on la ideologia nacionalsocialista es va imposar als més qualificats participants. José Gavira, Joaquín Gómez de Larena (treballa sobre *rasas*, 1927), Juan Candel i Juan Dantín s'integraren en aquesta tendència. L'últim —assidu col·laborador de la primera època d'*Estudios Geográficos*— havia estat becari de la Junta (1915, estudia la badia de Santander, 1917) i catedràtic d'institut en l'assignatura d'Agricultura. Poc abans del seu traspàs, el 1943, fou recuperat pel CSIC. Cal comptar també amb C. Vidal Box, col·laborador de F. Hernández-Pacheco, que es dedicà especialment a la morfologia fluvial i glacial, a l'estructural i a les «superfícies d'erosió» entre 1929 i 1944. Un dels més caracteritzats de la colla era el geògraf aragonès Luis García Sainz que successivament havia estat catedràtic de l'Escola Normal de Palma de Mallorca, secretari de l'Instituto J.S. Elcano del CSIC, catedràtic de la Universitat de València (1941) i posteriorment de la de Barcelona i (de Madrid). Ideologia i caràcter a banda, fou un capdavanter en la recerca geomorfològica, encara que la desmesura als seus raonaments i relacions li llevés certa capacitat de comunicació i mestratge. Són notables les seves recerques sobre la conca de l'Ebre (1927, 1928, 1936 i 1939), les «superfícies d'erosió», les glaceres, els «temporals de llevants»,

el massís de l'*Idriübeda* (com deien els seus mentors germànics), els sòls rojos de Mallorca... Els anys 1940' ja reclamava un aparell de difracció de raigs X per a analitzar les argiles, que òbviament no va aconseguir.

Encara podríem parlar d'una tendència o «escola francesa», de seguidors o almenys lectors atents d'E. de Martonne. A risc de caure en la caricatura, diria que al principi només estudiaven perfils (Revenga!) i buscaven captures. Fet i fet, una colla de curiosos i recercadors es movia entre l'estructural i el fluvial, amb atenció creixent als «accidents» que complicaven la geomorfologia daviana introduïda per la duana francesa. Juan Carandell, catedràtic de Geografia i Història a Cabra (Còrdova), començà a treballar el 1912. Integrat als adalils de la Junta, estudià el glaciariisme (1922), les terrasses (1925-31), el modelat erosiu (1935), el Torcal de Antequera i Sierra Nevada on havia coincidit amb H. Obermaier (1916), avançant-se ja en qüestions de paleoclima. De la Sierra de Guadarrama en féu una anàlisi amb J. Gómez Lluca per al Congrés Geològic Internacional del 1926. Recordem també la seva interpretació, presentada al mateix congrés, de la plataforma meridional miocènica de Mallorca.

El professor Lluís Solé i Sabarís (1908-1985), que també començà ensenyant en diversos instituts d'ensenyament mitjà, esdevindria amb el temps un dels primers geomorfològs espanyols, en bona part per la seva freqüentació —i traducció— dels geògrafs francesos. Un apèndix de «Geología de España» que va afegir a la seva *Introducción a la Geología* (1939) ja té molta cosa de geomorfologia. La presència francesa és remarcada pels estudis de J. Sermet que aprofundí, abans de la guerra civil, en diversos aspectes de la geomorfologia d'Andalusia en una tesi en part frustrada.

Si repassem les quatre principals disciplines que hom sol encabir a la geografia física, podem fer-ne un conspectus cronològic de cadascuna. J. Muñoz (1987) ha assenyalat quatre etapes per a la geomorfologia, de 20 en 20 anys. La primera cobreix de 1900 a 1920 i pot englobar-se dins la «història natural»; hom parla aleshores encara de fisiografia (*Resumen fisiográfico de la Península ibérica*, de J. Dantín, 1912) i és quan el professor Hernández Pacheco *senior* engega la recerca de terrasses fluvials, rases litorals, canvis de costes, etc. que culminaren els anys 1930'.

La segona etapa, justament (1920-1940), és presidida per la filosofia daviana que ha arribat per via francesa; parlariem de «ciclisme», però la tectònica hi assumeix un bon paper. L'obra més característica en seria *Síntesis fisiográfica y geológica de España* (1932) d'Eduardo Hernández Pacheco. Diverses persones treballen en la morfoestructura regional, p.e. Pedro Aranegui (1936) al País Basc. L'obra de Luis García Sainz (ell accentuava *Sáinz*) també arrenca d'aquest moment (1935). El «policiclisme», és a dir, la successió de cicles —consumats o no—, informa l'etapa de 1940 a 1960, d'immediata postguerra on la penúria material i intel·lectual amb prou feines deixa guaitar unes poques individualitats. És l'època de la intensa col·laboració de Pierre Birot i Lluís Solé, tant al centre de la península com a les terres del sud-est. La «superfície d'erosió» s'imposa com a preocupació principal en la interpretació paisatgísti-

ca del professor Solé (1940) que, de més a més, publica *Los Pirineos* (1951) i dirigeix i escriu la «Geografía física» dels primers toms de la *Geografía de España y Portugal* de l'editorial Montaner y Simón (1952 i 1954). Noel Llopis i Valentí Masachs són deixebles de Solé que posaran l'accent en la vessant geomorfològica, el carst i el clima. Oriol Riba treballa des de 1944 al sistema Ibèric i després a la vall de l'Ebre amb una ampla visió geomorfològica.

L'any 1940, altrament, comença la publicació de la revista *Estudios Geográficos* que acollirà la darrera tasca de J. Dantín, remarcable en la geomorfologia fluvial i l'endorreisme peninsular. Els anys posteriors a 1960 (que ja desborden l'àmbit dels precursors) possibilitaren un quadre més diversificat amb enfocaments bioclimàtics i quantitativus. Encara que semblí contradictori, quan progressa la metodologia, minva la ideologia. La posada en funcionament de laboratoris i la disponibilitat de cartografia afinada permeteren entrar als aspectes dinàmics i bioclimàtics amb una major seguretat. Els ambients semiàrids —potser metodològicament més diàfans— provoquen un interès creixent; Konrad Wiche (1959, 1961) al Sud-est; Ll. Solé (1964) malda per tipificar els glacis; Salvador Mensua (1964) repassa les formes descarnades de la vall de l'Ebre.

L'articulació de la climatologia és més tardana. S'havien avançat contribucions parcials de J. Dantín, A. Revenga i P. González Quijano que acabarien sent col·laboradors de l'Instituto J.S. Elcano (CSIC), però va ser V. Masachs —catedràtic d'institut d'inspiració naturalista— qui va fer-ne un dels primers plantejaments geogràfics (1952). Francisco Hernández-Pacheco (1940) s'havia fixat en la intensitat de la pluja i la seva repercussió en l'*arrollada* (*sic*) o correntia. No podem menystenir el fet que des de la meteorologia J.M. Jansà exercís una tasca de recerca i vulgarització on l'enfocament geogràfic no n'era absent. Ara bé, el conjunt més orgànic d'estudis climatològics va ser el de H. Lautensach i els seus deixebles, tots alemanys (P. Kunow, J. Wrobel, R. Schmitt, K. Müller i H. Neumann) que redactaren una sèrie de tesis d'emergència entre els anys 1933 i 1938, repartint-se el territori espanyol a base de les dades fornides pels serveis d'espionatge del tercer Reich: és probable que alguns dels autors no haguessin posat mai els peus als nostres països. El mestre n'aprofità els esforços parcials en una excel·lent visió general i sintètica que s'estén a molts altres àmbits de la geografia física i humana. El vertader iniciador i impulsor de la climatologia geogràfica fou, tanmateix, Antonio López Gómez (1923-2001), catedràtic de les universitats d'Oviedo, València i Autònoma de Madrid. Entre 1940 i 1970 va desgranar temes com el corrent en doll o *jet stream*, el «monsó» ibèric, la classificació dels climes peninsulars, etc. Luís M. Albentosa el 1973 defensava la primera tesi espanyola de climatologia a Barcelona.

Pel que fa a la biogeografia hi havia ben poca cosa abans de 1965 i per descomptat de gent no geògrafa professional. És el cas d'Huguet que el 1925 publicava un sorollós article sobre «*la pretendida estepa*» espanyola, el 1929 una *Geobotànica*, que encara es pot llegir amb profit, i el 1937 el llibre sobre els sòls «luso-ibèrics». Al mateix ram de la pedologia cal esmentar W.L. Kubierna (savi «importat» de Centreeuropa) i J. M. Albareda, gran cappare de l'Opus

Dei i secretari del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, que des de 1940 a 1965 posà un gran afany en cristianitzar un organisme que venia a substituir la Junta de Ampliación de Estudios. Els botànics, si més no, havien fet la seva via. Dins una vella tradició d'apotecaris catalans entesos en botànica hem d'esmentar Pius Font i Quer des del 1912 (el 1954 redacta els capítols corresponents a la *Geografía de España y Portugal*) i els Bolòs, especialment Oriol que des de 1950 s'adhereix a l'escola sigmatista i a la fitosociologia de J. Braun-Blanquet. En una línia no gaire divergent, des de Madrid, treballa i fa escola des dels 1940' S. Rivas Goday. No caldria oblidar el món dels forestals, amb l'enginyer L. Ceballos que els mateixos anys desenvolupava una línia gairebé geogràfica. No és una casualitat que Maria de Bolòs es beneficiés de l'ambient familiar, des dels anys 1960. J.M. Rubio ja devia treballar en aquesta època, però trigà molt en publicar-ne els resultats.

La hidrologia degué ser la darrera en esdevenir més o menys geogràfica. A banda la qüestió de les terrasses ja esmentada, amb prou feines podem retreure les aportacions de l'enginyer A. Revenga que entre 1928 i 1950 analitzà insistentment els perfils dels rius ibèrics. Un enfocament quelcom més geogràfic seria el de Valentí Masachs que va seguir la trajectòria potamològica de M. Pardé en nombroses publicacions a partir de 1942. El seu llibre bàsic *El régimen de los ríos peninsulares* és de 1948 i n'és un reajustament el capítol de 1954 al segon volum de la *Geografía de España y Portugal*, dirigit per Lluís Solé. Fora del context al·ludit, L. García Sainz l'any 1930 havia publicat a en una revista sueca el seu descobriment de la comunicació subterrània de l'alt Èssera cap al Garona

El model —utòpic?— de la geografia total

No som gaire afectat de la discussió epistemològica, particularment estèril a la geografia on conflueixen tants corrents, tantes disciplines, tants interessos... Moltes de les controvèrsies sobre si és millor la via inductiva o la deductiva, que si la perspectiva nomotètica o la idiogràfica, resten molt lluny dels meus entreteniments. És una mancança meva; en soc conscient, però fins ara, les urgències han estat unes altres.

Ens agradi o no, la geografia es presenta com una «ciència de síntesi», envaïdora i envaïda, les fronteres de la qual són molt males de traçar. En començar dèiem que l'especialització ha redundat en perjudici de la geografia «totalitària», per una raó simple: l'essència de la geografia rau en la interrelació, cosa que l'obliga a estendre els tentacles en moltes direccions. El devot de la climatologia sinòptica, però, no vol sebre res de les classes demogràfiques; el seguidor de la geografia social resta bocabadat davant la geomorfologia litoral; l'hidrogeomòrfolog no vol sentir parlar de demografia històrica; un biogeògraf difícilment es fa càrrec de la localització industrial; els percaçadors de projectes aplicats parlen molt d'Europa —de quina Europa?— que sovint desconeixen

xen. En simposis, congressos i reunions, dels que no soc gaire assidu, em sobta el creixent desinterès dels geògrafs «joves» pels aspectes culturals, com si la geografia fóra de cada dia més «manobrera», més «enginyeril»... L'haurem de relegar a una carrera de grau mitjà?

La monografia regional, tan blasmada després, sobretot pels geocrítics dels anys 1970', corresponia a un model sorgit i desenvolupat a França, que seguiré gairebé tots els geògrafs de la meua generació i l'anterior. La primera publicada, si mal no m'erro, fou en 1948 la de Salvador Llobet, *El medio y la vida en el Montseny*. L'autor, professor adjunt de la Universitat de Barcelona, abans del desembarc de L. García Sainz, i col·laborador de la delegació del CSIC, arribaria a professor agregat el 1967 i catedràtic més tard de Geografia humana. La tesi d'en Llobet, que conté una bona proporció de geografia física, va ser dirigida «oficialment» pel professor Almagro, historiador, però de fet se'n responsabilitza el doctor Lluís Solé, aleshores catedràtic de Geografia física i després de Geodinàmica externa. La seva tasca geogràfica estava molt connectada amb l'Institut de Estudios Pirenaicos que celebrà una sèrie de congressos entre 1944 i 1958 i després amb la direcció de la *Geografia de Catalunya* (1958-1974) de l'editorial Aedos. Aquesta obra, precisament, venia a ser una recapitulació del model geogràfic vidalià que esmentàvem.

L'escola de Madrid —pel que fa al vessant al·ludít— l'hem d'entroncar amb el professor Manuel de Terán, home de la Institución Libre de Enseñanza, dotat d'una cultura humanística impressionant que no exclouia, p.e., un viu interès per la geobotànica. Preocupat d'antuvi per la unitat de la geografia, inculcà als seus deixebles directes el model integrador, sense impedir que derivessin a diverses tendències o especialitzacions. Antonio López Gómez, el més caracteritzat dels seus deixebles, fou d'entrada el primer que s'apropà més a la geografia física, singularment a la climatologia, con ja hem comentat. Tanmateix, no gosa trencar mai amb la tradició del geògraf «omniscient» i, quan arribà l'hora, es decidí per l'àrea de Geografia humana.

Un altre deixeble del mestre Terán, Jesús García Fernández, catedràtic de la Universitat de Valladolid des de 1958, ha mantingut una dualitat cridanera — en la docència i en la recerca— amb temes de contingut humà (urbanisme, agrària, p.e.) i les ja cèlebres jornades de geografia física a Las Loras, per les que han passat tants de professors de geografia, com també la contribució a la geomorfologia acusadament estructural del migjorn valencià. A Saragossa, al si d'una altra escola ideològica, Salvador Mensua que hi arribà com a catedràtic el 1962, inicià una trajectòria de recerca destacada en geomorfologia.

El panorama de 1972: primera tesi doctoral

Fins a aquesta data totes les tesis doctorals —amb una excepció «humana» que conec— dels aspirants a la docència geogràfica universitària havien maldat per centrar-se en la monografia regional. Sembla que hom pensava —o exi-

gia— que el professor havia d'estar preparat per a tots els fronts on havia de combatre un catedràtic de «*Geografía general universal y de España*». A algun col·lega que no s'ho va creure li va sortir car. Sempre li retreien que «només sabia de...»

Tot i amb això, trenta anys de desenvolupament més o menys normal de la disciplina, una esperançada obertura a l'exterior i la inquietud de persones descontentes amb un enciclopedisme sovint vacu havien preparat el terreny. La primera tesi doctoral dedicada exclusivament a la geografia física —regional, és veritat— fou presentada per Francisco López Bermúdez a la Universitat de Múrcia i dirigida pel sotasignat. Es titulava *La Vega Alta del Segura. Clima, hidrología y geomorfología* i fou publicada el 1973. Aquest mateix any Lluís Albentosa llegia a la Universitat de Barcelona la seva tesi *Los climas de Cataluña. Estudio de climatología dinámica*. El 1974 a Valladolid es presentava la de J. Ortega Valcárcel, *Las montañas de Burgos. La transformación de un espacio rural* a la qual el suport de geografia física excedia les proporcions habituals de les tesis «regionals». En poques paraules, a partir d'aqueixos anys transicionals l'especialització en geografia física i fins i tot en alguna de les disciplines físiques esdevindrà una realitat. El perfil de les places docents que surten a concurs adquireix un biaix creixent i en alguns casos exagerat.

A hores d'ara, un quart de segle després, uns anem, d'altres tornem... Dins les abans germanes ciències històriques s'ha registrat un moviment palès de reivindicació d'allò «local», sense manies metodològiques. Altrament ningú no pot negar que les ciències progressen més pels flancs que no per la punta, cosa que advoca per l'especialització, despreocupada de gremialismes. La interdisciplinarietat, no és precisament la geografia qui l'ha de rebutjar.

Em referiré només a dues subespecialitats, ben interdisciplinàries, en què adesiara he intervingut o que he vist néixer i créixer ben de prop, la geografia històrica i la geoarqueologia. Si a la primera els geògrafs físics no posen més que el quadre, el marc, el rerefons —tanmateix, imprescindible—, a la segona hi porten ben bé la iniciativa.

Avui en dia hom treballa —pot treballar— amb uns mitjans inaudits per als nostres predecessors el mèrit major dels quals va ser mantenir la il·lusió i la iniciativa en un context difícil de pobresa i fins i tot de sordidesa, arribant a obrir horitzons nous. Els fills, els néts i renéts decidiran si la geografia física, la geografia total mereix ser salvada.